Mustafa Onur UTKU*

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(ETA JOURNAL)**

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

Yıl: 1, Sayı: 1, Aralık 2019, s. 52-67.

**ULUĞ BEY DÖNEMİNDE İLMİ FAALİYETLER VE
TARİKATLARIN TUTUMU**

ÖZET

Uluğ Bey, 24 Mart 1394 yılında Sultaniye’de dünyaya gelmiştir. Annesi Gevher Şad Ağa, babası ise Şahruh’tur. Çocukluk yılları dedesinin seferleri sırasında onunla beraber geçmiştir. 1404 yılına gelindiğinde dedesi tarafından Öge Begüm ile evlendirilmiştir. Emir Timur’un ölümünün ardından taht mücadelesi sonrası babası Şahruh hükümdar olmuştur. Babası tarafından kendisine Semerkant ve Maverünnehir verilmiştir. Bu bölgedeki hâkimiyetini sağladıktan sonra ilmi faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Şahruh’un öldüğü 1447 yılına dek seferlere çıkmak yerine bölgesinin gelişmesine yönelik işler yapmıştır. 1447’de tahta geçmişse de 2 sene sonra 1449 yılında oğlu Abdüllatif tarafından indirilmiştir. Hacca gitmek için yola çıktığında oğlu tarafından öldürtülmüştür. Semerkant hâkimliği sırasında kendisine hocalık etmiş âlimlerle bir medrese ve rasathane inşa etmiştir. Medresede verilen eğitim neticesinde Ali Kuşçu gibi çok önemli bir bilim adamı yetişmiştir. Uluğ Bey, rasathanede icra ettikleri gözlem ve hesapları Ziy-i Uluğ Bey adlı eserde ortaya koymuştur. Yapmış olduğu bu eser günümüzün hesaplarına çok yakın bir tutarlılıktadır. Onun yapmış olduğu bu çalışmalar bazı dini tarikatlar tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu sebeple ölümüne giden süreç içerisinde tarikatların da parmağı bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluğ Bey, Ali Kuşçu, Ziy-i Uluğ Bey, Şahruh, Emir Timur.

**SCIENTIFIC ACTIVITIES IN THE PERIOD OF ULUGH BEG AND
ATTITUDE OF RELIGIOUS SECTS**

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, mustafaonur09@gmail.com.

ABSTRACT

Ulugh Beg was born on March 24, 1394 in Sultaniye. His mother is Gawhar Shad Agha and his father is Shah Rukh. He spent his childhood together with his grandfather during the his campaigns. In 1404, he was married to Oge Begum by his grandfather. Following the death of Amir Timur, his father Shah Rukh became the ruler after the throne struggle. He was given Samarkand and Mā Warā` an-Nahr by his father. After establishing its dominance in this region, it started to carry out scientific activities. Until 1447, when Shah Rukh died, he carried out works for the development of his region instead of going on expeditions. Although the throne in 1447, he was overthrown by his son Abdullatif in 1449. When he set out to go on a pilgrimage, he was killed by his son. During the reign of Samarkand he built a madrasah and observatory with scholars who taught him. As a result of the education given in the madrasa, a very important scientist such as Ali Qushji was raised. Ulugh Beg, observations and calculations performed in the observatory Zij-i Ulugh Beg has revealed in his work. This work is very close to today's calculations. His work has attracted reaction from some religious sects. For this reason, the sect has an effect in the process leading to his death.

Keywords: Ulugh Beg, Ali Qushji, Zij-i Ulugh Beg, Shah Rukh, Amir Timur.

GİRİŞ

Adından dolayı Cengiz Han'ın oğlu Çağatay tarafından kurulduğu düşünülen ancak Çağatay'ın ölümünden daha sonra torunu Duva'nın kurucusu olduğu Çağatay Hanlığı, son dönemlerinde Cengiz kanunlarının etkinliğinin artması yerine İslamiyet'in ülke topraklarında yayılmasıyla beraber farklı bir dönemece girmiştir. Cengiz kanununa bağlı olanların, İslamiyet'in Çağatay ülkesine yerleşmesine karşı koyamamaları sonucunda devlet giderek zayıflamıştır. Türklerin bölgede tekrar güçlenmesiyle beraber 1370 yılına gelindiğinde artık hanlığa bağlı prenslikler Türk beyleri tarafından birer kuklaya dönüştürülmüştür. Devletin yönetiminde bundan sonra Cengiz soyundan gelenlerin sözünden ziyade kabile reislerinin sözünü geçmeye başlamıştır¹.

1360 ile 1370 yılları arasında Moğollar ve Çağataylar arasında meydana gelen mücadelelere dâhil olması ve kurduğu münasebetlerin de etkisiyle Timur, Maverâünnehir'in² hâkimi olmuş ve Semerkant'ta tahta oturarak Timurlu Devleti'ni kurmuştur³. Bölgede hâkimiyeti sağlarken etrafında pek çok sadık müttefiki bulundurması onun bu kadar başarılı bir lider olmasına ön ayak olmuştur⁴. Savaşlarla geçen bu 10 yıllık dönemde girdiği mücadeleler sırasında sağ kolu ile sağ bacağından yaralanmış ve aksayarak yürümeye başlamıştır. Bundan dolayı kendisine 'Aksak' ve 'Lenk' gibi lakaplar takılmış ve böyle anılmaya başlanmıştır. (Bkz. Ek.1)

Emir Timur, yaşamının sonuna kadar pek çok bölgeye seferler düzenlemiştir. Bu seferler Anadolu'dan Çin'e, Moskova'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya dağılmaktadır⁵. Düzenlenen seferler sonucunda yağmaladığı şehirlerden yüklü miktarlarda ganimet elde etmiştir. Sayısız zaferinin ardında iyi bir lider olmasının yanı sıra istihbarata önem

¹ İsmail Aka, "Timurlular", **İslam Ansiklopedisi**, C.41, (2012), s.177.

² Orta Asya'da Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan bölgenin adıdır.

³ İsmail Aka, "Timur", **İslam Ansiklopedisi**, C.41, (2012), s.173.

⁴ Wilhelm Barthold, **Uluğ Beg ve Zamanı**, (Çev. İsmail Aka), TTK Yayınları, Ankara 2015, s.19.

⁵ İsmail Aka, "Timur Sadece Bir Asker mi İdi?" **Belleten**, C.64, S.240, (2000), s.454.

vermesi ve strateji konusunda kendisinin tam bir deha olmasının da payı oldukça yüksektir⁶. Elçilik kurumuna da önem verdiği bilinmektedir. At sırtında geçirdiği yılların ardından yine at sırtında Çin’e karşı sefere çıktığı 1405 yılında Otrar şehrine vardığı sıralar yakalandığı hastalık yüzünden hayatını kaybetmiştir. Ardından günümüzde Semerkant’ta bulunan ve önceleri Ruhâbâd adı verilen, İslam mimarisinin çok önemli bir örneği olan Gur-i Emir Türbesi’ne defnedilmiştir⁷. (Bkz. Ek.2 ve Ek.3)

Emir Timur’un askeri ve siyasi başarıları herkes tarafından bilinmektedir. Buna rağmen bazı tarihçiler kişisel özellikleri hakkında bahsederken onun bu yönleri yerine kitaplarında “gaddar, vahşi bir Asyalı” gibi tanımlamalarda bulunmuştur⁸. Ancak bunlar asılsız suçlamalardan öteye gidememektedir. Dönemin şartlarında Timur’un göçebe kültürden geldiğini baz alacak olursak yaptıkları çok medeni işler olarak göze çarpmaktadır. Devleti kurduktan sonra yerleşik hayata geçiş teşebbüsünde bulunarak tahtını Semerkant’a kurduğu görülen Timur, burada ve diğer bölgelere atadığı Mirzalar aracılığıyla ülkenin çeşitli yerlerindeki şehirlerin refah seviyesini arttırabilmek adına zirai ve iktisadi temellerin sağlamlaştırılmasına başlamıştır. Bunda da başarılı olduğu görülmektedir.

İktisadi hayatın özellikle ticaret ile canlanabileceğinin farkında olan Timur, bu konuda fazlasıyla teşvikte bulunmuştur. Başkent olmak üzere Mâverâünnehir bölgesinde pek çok çarşı ve dokuma imalathanesi kurdurduğu bilinmektedir. Çarşılar aracılığıyla başkentte özellikle baharat ticareti zirveye çıkmıştır. Tarımın zaruri bir ihtiyaç olmasından ötürü sulama kanalları açtırmış ve toprakların boş kalmasının önüne geçmek amacıyla ele geçirdiği toplulukları ülkesinin topraklarında iskân etmiştir.

Sanatkârların öneminin de bilincinde olan Timur, ele geçirdiği bölgelerden çok sayıda ve farklı alanda sanatını icra eden şahsiyeti Semerkant’a götürerek sanatsal faaliyetlere hız kazandırmayı amaçlamıştır⁹. Semerkant’ta bulunan mimari eserlerin süslemelerindeki detayların, Timur’un çabaları sonucunda bu seviyelere çıkmış olduğu tartışılmaz bir gerçektir. (Bkz. Ek.4)

Onun devrinde sanatkârlar kadar olmasa da din adamları ve bilim adamları da ayrı bir öneme sahipti. Ele geçirdiği bölgelerde bulunan önemli şahsiyetleri tıpkı sanatkârlara yaptığı gibi Semerkant’a götürmüştür. Fakat her ne olursa olsun Timur devrinin karakteristik özelliği olarak bilimsel faaliyetler gösterilememektedir. Dolaylı yollardan yapmış olduğu bu hareketlerin sonucunda torunu Uluğ Bey gibi bir âlim ortaya çıkmıştır. Böylelikle Uluğ Bey döneminde bu durum tamamen değişecek ve dedesinin zamanında yapılan bilimsel faaliyetlerin kat kat fazlası icra edilmeye başlanacaktır.

Timur’un eğitim hayatına dair bilinenlere gelecek olursak tarihe karşı gençliğinde başlayan bir ilgisi olduğu görülmektedir. Ek olarak şeyhler, dervişler ve ulema ile devamlı görüştüğü hakkında bir takım bilgiler bulunmaktadır¹⁰. Din konusundaki bilgi birikiminin geniş oluşu ise çocukluğunda aldığı eğitim ile ilişkilendirilmektedir. Şüphesiz bunda babası Taragay’ın etkisi büyüktür. Ayrıca Nakşibendiliğin kurucusu Emir Kûlal’ın müridi ve halefi

⁶ Meltem Delen, “Emir Timur ve Yönetim İlkeleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.73, (2017), s.146.

⁷ Engin Beksac, “Gur-ı Emir”, **İslam Ansiklopedisi**, C.14, (1996), s.197.

⁸ Wilhelm Barthold, “Uluğ Beg ve Zamanı” adlı kitabında Timur’dan bahsederken “bir eşkıya çetesi lideri” olduğunu belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Barthold, **a.g.e.**, s.17.

⁹ İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, TTK Yayınları, Ankara 2017, s.201.

¹⁰ Aka, “*Timur Sadece...*”, s.456.

olan Bahaeddin Nakşibend ile Timur'un ilişkisi olduğu rivayet edilmektedir. Doğrudan görüşüp görüşmediklerinin tam olarak bilinmemesi ve kaynakların doğruluğu konusundaki tezatlıklar neticesinde elimizde somut bir bilgi bulunmamaktadır. (Bkz. Ek.5)

Sonuç olarak 35 yıllık saltanatının sonunda Timur, devletin sınırlarını durmaksızın genişletmiştir. Seferleri sırasında standart bir askerin çektiği tüm acıları kendisi de bizzat çekmiştir. Adının hakkını veren bir hükümdar olarak oğullarına büyük ve zengin bir devleti miras bırakmıştır. Lakin ölmeye önce bizzat kendisinin veliaht olarak gösterdiği torunu Pir Muhammed'i Timur öldükten sonra kimse hükümdar olarak kabul etmemiştir. Böylelikle 69 yaşında öldüğü zaman vasiyetine uyulmamış bir hükümdar olarak tarih kitaplarına geçmiştir.

1. Uluğbey'in Hayatı

1.1. Doğumu ve Çocukluğu

Namı diğer Sahipkiran'ın¹¹ torunu olan Uluğ Bey, dedesinin ordusuyla beraber Kafkaslara doğru ilerlediği sıralarda Hazar Denizi'nin Güneybatısında ve döneminde Azerbaycan, günümüzde ise İran sınırları içerisinde bulunan Sultaniye şehrinde, Pazar gününe denk gelen 22 Mart 1394¹² tarihinde dünyaya gözlerini açmıştır. Dedesi Emir Timur, torununun dünyaya geldiği sıralar seferde olması dolayısıyla bu haberi ancak bir ay sonra öğrenebilmiştir. Haber kendisine ulaştığında rivayetlere göre seferleri sırasında esir alınan düşmanları affettiği bilinmektedir. Şayet söz konusu bu olay Uluğ Bey'in ilk hayırlı işi olarak göze çarpmaktadır¹³. Çünkü Emir Timur'un daha önceki savaşlarda kendisine teslim olmayan şehirleri ele geçirdiğinde, şehrin içerisinde bulunan düşmanlara neler yaptığı, dönemin yerel şairlerinin yazdığı şiirler sayesinde hafızalarda saklanmış ve günümüze kadar ulaşmıştır¹⁴. (Bkz. Ek.6)

Uluğ Bey'in babası Şahruh, annesi ise onu henüz 17 yaşındayken doğurmuş olan Gevherşad Ağa'dır¹⁵. Annesi Çağatay asilzadelerinden Gıyasettin Tarhan'ın kızıdır. Uluğ Bey gibi önemli bir şahsiyeti dünyaya getirmesinin yanı sıra Emir Timur'dan sonra tahta geçen Şahruh'un hükümdarlığı döneminde oldukça önemli roller üstlenmesiyle bilinmektedir¹⁶.

Doğduğunda kendisine verilmiş olan asıl adına gelecek olursak eğer kaynaklarda Muhammed Taragay olarak geçtiğini görmekteyiz. Bir rivayete göre Uluğ Bey¹⁷ adı eski Türk geleneklerine göre sarayda asıl adıyla çağrılmayacağı için verilmiştir¹⁸. Ek olarak bir başka rivayete göre ise kendisine bu adı dedesi tarafından çok sevildiği için bizzat Emir Timur'un¹⁹ verdiği söylenmektedir. Ancak sonuç olarak Uluğ Bey gibi böylesine çarpıcı bir unvanın

¹¹ Timurlu Devletinin kurucu hükümdarı olan Timur'a saray kâtipleri tarafından verilmiş olan lakaptır.

¹² Hicri Takvime göre: "19 Cemaziyelevvel 796".

¹³ Gleb Golubev, **Uluğ Bey**, (Çev. Abdrasul İsakov), TTK Yayınları, Ankara 2011, s.1.

¹⁴ Saim Sakaoğlu, "Uluğ Bey'in Hayatı Etrafında Anlatılan Hikâyeler", **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 1994, s.279.

¹⁵ Oktay Aslanapa, "Uluğ Bey (1394 Sultaniye – 1449 Horasan)", **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 1994, s.55.

¹⁶ Recep Uslu, "Gevher Şad", **İslam Ansiklopedisi**, C.14, (1996), s.42.

¹⁷ TDK: Ulu, erdemleri bakımından çok büyük ve yüce. Bey, erkek adlarından sonra kullanılan saygı sözü, komutan.

¹⁸ Hüsnü Y. Livatyalı, "Uluğ Bey Zamanında Eğitim ve Öğretim Hayatı", **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 1994, s.226.

¹⁹ Emir Timur'un sağlığında dahi bu unvan ile bilindiği kaynaklarda geçmektedir.

kendisine henüz küçük yaşlardayken verilmesi ile alakalı net ve yeterli bilgi kaynaklarda bulunmamaktadır²⁰.

Doğumundan itibaren ilk yıllarının çoğunluğu dedesi Timur'un seferlerine dâhil bir biçimde uğruk denen ve arkada bırakılan ağır nakliye katarlarında geçmiştir. Bu zamanlarda dedesinin hanımı Saray Mülk tarafından bakılmıştır. Kimi zaman Timur'un ardında bir şehirde kalmışlar, kimi zaman ise yolladığı haber ile beraber çağrıldıkları yere gitmişlerdir.

Timur tarafından şehzadelerin eğitime önem verildiğinden dolayı aldığı ilk eğitim Saray Mülk ile Atabeyliğine²¹ atanan Şah Melik tarafından verilmiştir²². Eldeki kaynaklar sayesinde Uluğ Bey'in hafızasının güçlü olduğu da bilinmektedir. Bu özelliği sayesinde çok başarılı bir şahsiyete bürünmüştür. Dönemin âlimlerinden ve Semerkant Rasathanesi'nin inşasında görev almış Gıyasettin Kaşi'nin babasına yazmış olduğu mektupta Uluğ Bey'den şu şekilde bahsetmiştir:

*“Kur'an-ı Kerim'in çoğunu ezbere biliyor, Tefsirlerin ve müfessirlerin her ayet hakkındaki sözleri hep aklında, bunları iyice biliyor. Her vesile ile de o durumda münasip düşen ayetleri kolaylıkla hatırlayıp zikrediyor ve çok güzel iktibaslar yapıyor. Kendisi her gün hafızlar huzurunda iki Kur'an cüz'ünü akıcı bir şekilde ve kaidelere tamamen uygun olarak okur. Bunda da hiçbir yanlış yaptığı vaki değildir. Arapça kompozisyonu mükemmel. Aynı suretle fıkıhta vukufu derin, mantık ile edebi sanatlarda ve usulde (aruzun esasları) de behre sahibi...”*²³ (Bkz. Ek.7)

Uluğ Bey, 1395 yılının ilkbahar zamanlarında ise babası Şahruh'un da bulunduğu Semerkant'a ilk kez gelmiştir. 5 yıl süren seferinden dönen dedesini tüm aile ile birlikte Huzar'da karşıladığında sene 1396 idi. Uluğ Bey, 1398 yılında Hindistan üzerine ordusuyla beraber ilerleyen dedesine Saray Mülk ile Kabil'e kadar eşlik etmiştir²⁴. Timur, Gıyasettin Ali'nin aktarımına göre Hindistan'da hava şartlarının kötü olmasından dolayı torununun rahatsızlanmasını istemediği için yola devam etmelerini izin vermemiştir²⁵.

Timur, Karabağ'da kış zamanlarını geçirmeyi çok sevdiği için 1401-1404 yılları arasında burada bulunmuşlardır. Uluğ Bey'in çocukluk yılları genel olarak Semerkant, Sultaniye ve Karabağ ekseninde geçmiş, bu seyahatler onun hayatında önemli tecrübelerle sebep olmuştur.

1.2. Gençlik Yılları

1404 yılına gelindiğinde dönemin şartlarını da ele alacak olursak Uluğ Bey'in artık genç bir delikanlı olduğunu görülmektedir. 10 yaşına giren genç şehzade Semerkant'ta icra edilen toplantılara katılmaya başlamıştır. Uluğ Bey, Timur'un ülkesine yabancı ülkelerin elçilerinin gelip gittiği bir dönemde Çin ve İspanyol sefirleriyle tanıştırılmıştır. Aynı zamanda bu yaşta özel merasimlerde de görevlendirildiği bilinmektedir. Çok basit olan bu görev elçilerin getirmiş olduğu mektupları alarak Timur'a götürmekti. Aynı zamanda tahta varana kadar elçilere eşlik

²⁰ Barthold, **a.g.e.**, s.49.

²¹ Atabeyler şehzadeleri yetiştirmekle görevli olan, devlet yönetiminde tecrübeli, bilgisine güvenilen kişiler arasından seçilmektedir.

²² Livatyalı, **a.g.m.**, s.228.

²³ Aydın Sayılı, **Uluğ Bey ve Semerkant'taki İlim Faaliyeti Hakkında Gıyasüddin-i Kaşi'nin Mektubu**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s.77.

²⁴ Golubev, **a.g.e.**, s.2.

²⁵ Lalifer Balibeyoğlu, “Büyük Türk Astronomu: Uluğ Bey”, **Bilig**, S.6, 1997, s.159.

etmekti. Bu bilgilere papalık tarafından verilen özel emirle Timur'a elçi olarak gönderilen Clavijo'nun eseri sayesinde ulaşılmıştır²⁶. (Bkz. Ek.8)

Emir Timur, Uluğ Bey'in de aralarında bulunduğu ve yaşları 9 ile 17 arasında değişen beş torununu 1404 yılında düzenlediği toplu bir düğün ile evlendirmiştir. Amcasının oğlu olan Muhammed Sultan'ın kızı Öge Begüm ile evlendirilen Uluğ Bey'in bu evliliği, Timur'un bir sene sonrasındaki vefatına dek öğretmenleri gözetiminde sürdürülmüştür²⁷.

Tüm bu yaşananların ardından Timur son seferine çıkmadan önce ülke topraklarının sınırlarında kurulacak ülkelerin liderliğini Şahruh'un oğullarına vermeyi planlayarak bu doğrultuda paylaşmıştır. Taşkent, Sayram, Yengi, Aşpara ve Çin'e kadar uzanan Moğolistan bölgesi Uluğ Bey'in payına düşmüştür. Uluğ Bey'in bir başka anneden olan kardeşi İbrahim'e ise Fergana, Kaşgar ve Hoten bırakılmıştır. Bu paylaşım yapılmışsa bile şehzadelerin kendilerine verilmiş olan bu topraklara gitmediği görülmektedir²⁸.

Çin seferi için hazırlıkları tamamlayarak yola çıkan Timur 1405 yılında, Otrar şehrinde yakalandığı bir hastalık sebebiyle hayatını kaybetmiştir. O öldüğünde taht için çok uzun sürmeyecek bir mücadele dönemi başlamıştır. Timur'un veliaht olarak gösterdiği oğlu Cihangir'den olma torunu Pir Muhammed yerine ordunun belli bir kısmının desteğini arkasına alan Halil Sultan, tahtın bulunduğu Semerkant'ı ele geçirmiştir²⁹.

Semerkant'ın ele geçirilmesini engelleyemeyen Şahruh, 1407 yılına gelinceye kadar Pir Muhammed'i desteklemeye devam etmiştir. Aynı tarihte Pir Muhammed'in öldürülmesinin ardından kendini onun öcünü almaya adanmış Şahruh, Halil Sultan ile mücadeleye girerek 1409 yılında bu mücadeleden galip ayrılmıştır³⁰. Üstelik Halil Sultan esir olarak ele geçirilmiş ve anlaşmayla serbest bırakılarak Rey şehrine gitmesine izin verilmiştir. Artık devletin yeni hükümdarı, gösterdiği mücadeleler sonucunda Şahruh olmuştur. Tüm bu olaylar yaşanırken Uluğ Bey ve diğer yaşça küçük şehzadeler ülke içerisinde çeşitli yerlere gitmek zorunda kalmıştır.

Semerkant'ın düşmandan temizlenmesinden yaklaşık 6 ay sonra Şahruh'un, şehrin ve Maveräünnehir bölgesinin idaresini Uluğ Bey ve onun atabeyi Şah Melik'e bıraktığı görülmektedir. (Bkz. Ek.9)

2. Saltanata Giden Süreç

2.1. Maveräünnehir'in Koruyucusu

1409 yılında Semerkant'a ve dolayısıyla Maveräünnehir'e tayin edilen Uluğ Bey'in, yaşının küçük olmasından dolayı ilk yıllarda bölgeyi idare maksadıyla atabeyi Şah Melik'in yönetimi üstlendiği görülmektedir³¹. Kendisi 1411 yılına dek Uluğ Bey'in vasisi olarak onun yanında bizzat görev almıştır.

Henüz bu bölgeye hâkim olarak yeni yerleşmelerine karşın 1410 yılında Otrar'da bulunan Şeyh Nurettin ve Cihangir'in vasisinin, Uluğ Bey'e savaş açtıkları görülmektedir³².

²⁶ Barthold, a.g.e., s.51.

²⁷ a.g.e., s.52.

²⁸ a.g.e., s.56.

²⁹ İsmail Aka, "Şahruh", *İslam Ansiklopedisi*, C.38, 2010, s.293.

³⁰ Aka, a.g.e., s.76.

³¹ Barthold, a.g.e., s.81.

³² Balibeyoğlu, a.g.m., s.159.

Semerkant'ın batısında Uluğ Bey'e karşı zafer kazansalar da Şahruh'un bölgeye intikal etmek üzere yola çıktığı haberini almalarının ardından Şeyh Nurettin Semerkant'tan ayrılmıştır. Şah Melik karşı saldırıya geçmiş fakat başarılı olamamıştır. Şahruh'un gelişi galibiyeti getirmiş, savaş böylelikle son bulmuştur. Bu savaş sonrasında artık Uluğ Bey'in bölgedeki hükümlanlığını tanımayan kimse kalmamıştır. Böylelikle bölgede düşman kalmayınca Şah Melik'in görevi sonlanmış, Şahruh ve beraberindekilerle birlikte Herat şehrine dönmüştür³³.

Uluğ Bey'in aslen 1411 yılından başlayarak 1447 yılına kadar süren Semerkant emirliği sırasında sadece kendi bölgesi için değil, tüm ülke çapında refah ve gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Semerkant doğunun ilim ve medeniyet merkezi haline bürünmüştür³⁴. Döneminde dedesi kadar çok askeri icraattan bahsedilebilmesi mümkün değildir.

36 yıllık Maveräünnehir yönetimi sırasında kestirilen sikkeleri ve okutulan hutbeleri tahtta oturan babası Şahruh'un adına yaptırmıştır. Karışıklıkların olduğu dönemlerdeyse bazen kendisi bizzat giderken bazen de sadece Semerkant'ta bulunan filleri babasına destek olması amacıyla göndermiştir³⁵. Babasına olan saygısından dolayı bazen dönemin başkenti Herat'a giderek onunla görüşmüştür. Bu bilgiyle beraber 1425 yılında Cilanuti vadisinde bir kaya üzerine işlenmiş olan kitabede Uluğ Bey'in kendisinden *"en yüce sultan, bütün milletlerin hâkimi ve yeryüzünde Allah'ın gölgesi"*³⁶ diye bahsedildiği görülmektedir. Buradan yola çıkarak Uluğ Bey'in çağdaşlarının kendisine karşı bir sempatisinin olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Döneminin ihtişamını oluşturan ancak günümüze ulaşamamış pek çok yapıyı Uluğ Bey'in Maveräünnehir'in hâkimi olduğu sıralar yaptırdığı görülmektedir. 1417 ile 1420 yılları arasında birisi Buhara'da, bir diğeri ise Semerkant'ta bulunan iki tane medrese yaptırmıştır³⁷. Registan'a hamamlar ve geniş bahçelerin yanı sıra artık orada olmayan iki tane saray da inşa ettirmiştir. Çocukluğu sıralarında görmüş olduğu Meraga Rasathanesinden etkilenecek 1420 yılında Semerkant'a da çok büyük bir rasathane inşa ettirmiştir. Bu rasathanede 30 yıl boyunca döneminin ilerisinde işler yapmaya başlamıştır. (Bkz. Ek.10 ve Ek.11)

Düşman güçlerin hareketlendiği bir dönemde Özbekler karşısında 1427 yılında alınan bir mağlubiyet sonrasında Uluğ Bey'in artık babasının gözünden düştüğü görülmektedir. Hatta babasının bizzat yanına gelerek onu azarladığı bilinmektedir. Savaş şöhretinin yerle bir olduğu bu olay neticesinde sonraki 20 yıl boyunca seferlere katılmamış, gönderdiği ordular ise başarı sağlama konusunda sınıfta kalmıştır³⁸. Kendisini tamamen bilimsel faaliyetlere adanmıştır.

2.2. Cereyan Eden Gelişmeler

Şahruh yaşamı boyunca oldukça sade bir Müslüman olmuştur. Nitekim onun bu dindarlığı, içki ve eğlence gibi dünyevi zevklerin yasaklanmasına sebep olmuştur. Cuma namazı vakitlerinde yanına muhafızlarını almadan camiye gittiği bilinen Şahruh'un bu tutumu, 1427 yılında suikasta uğramasına neden olmuştur³⁹. Neyse ki bu suikasttan yaralı kurtulmuş ancak yine de hasar almış olduğundan dolayı yıpranmıştır. Ardından oğullarının birbiri ardına

³³ Barthold, **a.g.e.**, s.86.

³⁴ Livatyalı, **a.g.m.**, s.228.

³⁵ Aka, **a.g.e.**, s.78.

³⁶ Barthold, **a.g.e.**, s.87.

³⁷ Yavuz Unat, "Uluğ Bey", **İslam Ansiklopedisi**, C.42, 2012, s.128.

³⁸ Barthold, **a.g.e.**, s.107.

³⁹ Balibeyoğlu, **a.g.m.**, s.159.

ölümüyle birlikte derin bir üzüntüye kapılmıştır. Artık hayattaki tek oğlu seferlere çıkmak yerine rasat işleri ile uğraşan Uluğ Bey idi⁴⁰.

Şahruh, 1444 yılında ağır hastalık geçirmiş, bu hastalığı tam olarak iyileşmeden torunu Muhammed b. Baysungur'un isyanı sonucu eşi Gevherşad'ın da telkinleri neticesinde sefere çıkmıştır. Aldığı başarılarla rağmen art arda çıktığı seferler sonucunda daha da yıpranmıştır. En sonunda başlatmış olduğu nevrüz şenliklerinin ardından türbe ziyareti amacıyla yola çıktıktan kısa bir süre sonra hastalığı tekrar nüksederek 12 Mart 1447 yılında hayata veda etmiştir⁴¹. (Bkz. Ek.12 ve Ek.13)

Şahruh, ölümü öncesinde kendisinden sonra tahta oturacak kişinin kim olacağıyla alakalı herhangi bir vasiyette bulunmamıştır. Timur'un ölümüyle cereyan eden taht kavgası sırasında yaşadığı onca zorluğa rağmen veliaht olarak kimseyi göstermemiştir.

Şahruh'un hükümdarlığı döneminde oldukça etkili olan eşi Gevherşad Ağa'nın planı Baysungur'un oğlu olan Alaüddevle'yi tahta oturtmaktır. Babaannesinin Alaüddevle'ye karşı beslediği sevgi çok fazladır. Hatta bundan dolayı küçüklüğünden beri Herat'ta yaşayan Uluğ Bey'in oğlu Abdüllatif'in babaannesinin Alaüddevle'yi daha çok sevmesinden dolayı babasının yanına Semerkant'a gittiği bilinmektedir. Onun arkasından Gevherşad'ın Semerkant'a giderek Abdüllatif'i ikna etmiş ve tekrar Herat'a götürmüş olduğu kaynaklarda geçmektedir⁴².

2.3. Tahta Geçişyle Birlikte Ölümüne Giden Süreç

Uluğ Bey'in babası Şahruh'un ölümünün ardından torunları arasında mücadele başlamıştır. Hayatta kalan tek oğlu babasının ölüm haberini alır almaz harekete geçmiştir. Ancak sadece Belh şehrini ele geçirmeyi başarmıştır. Büyük oğlu Abdüllatif'in 1448 yılındaki desteğiyle babasının başkenti Herat'a girmiştir. Burayı ele geçirirken yalnızca dış mahallelerin olduğu bölgenin düşmanla işbirliği yapmasını gerekçe göstererek askerlerinin bu bölgede yağma yapmasına izin vermiştir.

1447-1449 yılları arasında süren saltanatı genel hatlarıyla bakıldığında sadece mücadelelerle geçmiştir. Yönetimi devraldıktan sonra oğlu Abdüllatif'e devlet hazinesinden payına düşeni vermemesi ve fetihnamelerde oğlunun ona yaptığı yardımlardan söz etmek yerine küçük oğlu Abdülaziz'den övgüyle bahsetmesi sonunun başlangıcını hazırlamıştır. Ayrıca Abdüllatif'in çocukluk yıllarındaki anılarında babası tarafından babaannesinin himayesine verilmesinden dolayı babasına karşı bir nefret beslemekte olduğu bilinmektedir⁴³.

Uluğ Bey'e karşı hazırlamış olduğu ordu ile harekete geçen Albüllatif, ilk karşılaşmalarda mağlup olmuş ancak babasını takip ederek girdiği son bir mücadeleden bu sefer galip ayrılmıştır. Bunun üzerine geri çekilmek zorunda kalan Uluğ Bey Semerkant'a döndüyse de kale kapıları kumandan tarafından kendisine açılmamıştır⁴⁴. Bu durum karşısında yapacak bir şey bulamamış ve oğlu Abdüllatif'e teslim olmuştur.

Tahtı babasının elinden alan Abdüllatif, babasının isteği üzerine başlangıçta Mekke'ye hacca gitmesine izin vermiştir. Ancak babasının ölmesi gerektiği konusunda bir takım dini

⁴⁰ Aka, **a.g.e.**, s.101.

⁴¹ Aka, "*Şahruh...*", s.294.

⁴² Uslu, **a.g.m.**, s.42.

⁴³ Murat Ercan, **Adil Yakubov'un Romanlarından Kadın (Adalet Menzili, Uluğbey'in Hazinesi, Mukaddes, Köhne Dünya Eserlerinde)**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2017, s.135.

⁴⁴ Aka, **a.g.e.**, s.111.

önderlerce gelen telkinler sonucunda bu konuda plan yapmaya başlamıştır. Nitekim babasının Uluğ Bey tarafından öldürüldüğünü iddia eden Abbas adında bir kimse Abdüllatif'in de teşvikiyle intikam almak için Uluğ Bey'in peşinden gitmiştir⁴⁵. Maalesef 27 Ekim 1449 yılında bu kişi tarafından öldürülerek hayata veda etmiştir.

3. İLMİ FAALİYETLERİ

3.1. Uluğ Bey Medresesi ve Burada Bulunmuş Âlimler

Yapımına 1417'de başlanılan 3 yıl sonra 1420 yılında tamamlanan ve Uluğ Bey tarafından Semerkant'ta bizzat ilgilenilerek yaptırılan medrese dönemin pek çok âliminin bir araya gelmesine vesile olmuştur. Registan adıyla adlandırılan ve zamanında pazar yeri olan bir alana inşa edilen bu yapı Timurlu Devletinin geleneklerine uygun bir şekilde inşa edilmiştir. İçerisinde kervansaray, hankah gibi bölümlerin bulunmasıyla külliye niteliği teşkil etmekte olan yapılardan günümüze kadar ulaşabilen tek şey medrese bölümü olmuştur⁴⁶. Uluğ Bey'in hükmettiği coğrafyada inşa ettirdiği bu ve benzeri yapılar teknik ve sanatsal değer taşıması yönüyle son derece başarılı işlerdir⁴⁷. Medresenin iç ve dış kısmında bulunan ve değişik tekniklerle yapılan çini süslemeleri oldukça mükemmel bir görüntü sağlamaktadır. (Bkz. Ek.14 ve Ek.15)

Uluğ Bey askeri faaliyetlerden ziyade yapmış olduğu en başarılı işlerden birisi kuşkusuz medreseler ve içerisinde verilen eğitimidir. Dini eğitimlerin yanı sıra bilimsel eğitime de ağırlık verilmiştir. Uluğ Bey'in kurduğu medresede bulunan müderrisler bizzat kendisini de yetiştiren önemli âlimlerdir. Eğitim amacıyla toplamda 70'e yakın bilim insanını Semerkant'a getirtmiştir. Bu âlimlerden akla ilk geleni Bursalı Kadızade Rumi'dir. Daha sonra babasına yazmış olduğu mektupta Semerkant'taki ilim faaliyetlerinden bahseden Gıyasettin Kaşi de bu dönemde medresede eğitim veren müderrislerden olmuştur.

Kurmuş olduğu zengin kütüphane sayesinde medreselerde dersler tamamen kaynaklara dayanılarak ve aynı zamanda deney ve gözlem metotları kullanılarak işlenmektedir. Müderrislerin anlatımı haricinde işlenen konuların ders içerisinde tartışıldığı da bilinmektedir. Seminer usulüyle yapılan derslere kimi zaman 500'e yakın öğrencinin katıldığı kaynaklarda geçmektedir⁴⁸.

Bu medresede verilen eğitimler sonucunda yeni âlimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan bir tanesi Uluğ Bey'in oğlum diye çağırdığı öğrencisi Ali Kuşçu'dur. Medreseden yetişerek gelmiş ve kurulan rasathanede icra edilen bilimsel faaliyetlerin devamını sağlayarak çok önemli bir eserin meydana gelmesine yardımcı olmuşlardır. Semerkant Rasathanesi ve medresesi birbirini tamamlar nitelikte çalışma ve araştırma kurumu olmuştur. (Bkz. Ek.16)

3.2. Rasathanelerin Kurulması ve Uluğ Bey'in Ziyc'i

⁴⁵ Ender Kasımov, "Uluğ Beğ Devri", **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 1994, s.207.

⁴⁶ Engin Beksac, "Uluğ Bey Medresesi", **İslam Ansiklopedisi**, C.42, 2012, s.129.

⁴⁷ Aleksandr Yakubovskiy, **Timur ve Timuriler Devrinde Semerkand**, Çev: Sabur Rasol, TTK Yayınları, Ankara 2018, s.62.

⁴⁸ Livatyali, **a.g.m.**, s.235.

Arapça rasad ile Farsçadan hane kelimelerinin birleşimiyle türetilmiş olan Rasathane, astronomi gözlemleri yapan kuruluşları tanımlamak amacıyla oluşturulmuştur⁴⁹. Türkçe karşılığı gözlemevi olsa da yaygın olarak kabul edilen adı bu şekildedir.

İslam dünyasında bilinen ilk rasathane 9. Yüzyılda Abbasi Halifesi Me'mun döneminde Bağdat'ta kurulmuştur. Daha sonra 13. Yüzyılda İlhanlı Hükümdarı Hülâgu'nun emriyle Nasîrüddin Tûsî tarafından Meraga'da bir rasathane kurulduğu görülmektedir. Bu rasathanenin kalıntılarından etkilenen Uluğ Bey'in Semerkant rasathanesini kurduğu görülmektedir.

Semerkant Rasathanesinin 1420 yılında tamamlandığı ve çalışmalara hemen başladığı bilinmektedir⁵⁰. Yapının inşası Kadızade Rumi ile Gıyasettin Kaşi gözetiminde tamamlanmıştır. Rasathane'nin ilk müdürü olarak görev yapan âlim Gıyasettin Kaşi olmuştur. Onun vefatı üzerine ise bir başka önemli âlimlerden Kadızade Rumi bu görevi üstlenmiştir. Ancak o da belli bir süre sonra vefat ederek yerine öğrencilerinden Ali Kuşçu geçmiştir. Bu rasathanede yapılan gözlemler 30 yıl gibi uzun bir süreci kapsamaktadır. Bu süre zarfından Uluğ Bey'in meşhur eseri *Ziyc-i Uluğ Bey* ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz bu eserin ortaya çıkmasında Ali Kuşçu'nun rolü çok büyüktür. Sırf astronomi alanındaki gelişmelerden haberdar olabilmek adına Uluğ Bey tarafından Çin'e gönderilmesi dikkat çekmektedir⁵¹.

Eseri oluşturduğunda emeği geçenlerden tek tek bahseden Uluğ Bey her birine teşekkürlerini sunmuştur. *Ziyc-i Uluğ Bey* adlı eserin dört bölümden oluştuğu görülmektedir. Bunlar;

1. *Zaman ve Takvim,*
2. *Trigonometri ve Küresel Astronomi,*
3. *Güneş, Ay ve Gezegenler,*
4. *Sabit Yıldız Rasatları. (Bkz. Ek.17)*

Birinci bölümde civarda bulunan ülkelerin kullandığı takvimler ve birbirlerine çevrilmesi konusu anlatılmıştır. İkinci bölümde trigonometrik fonksiyonlar, ekliptikel ve ekvatorial koordinatlar, meridyen doğrultusu, enlem ve boylam tayini ve iki yıldızın birbirine uzaklarının tayini gibi astronomi hakkında bazı tanımlar yer almaktadır. Bu bölümdeki hesaplar günümüze gelindiğinde görmekteyiz ki şaşılabilecek derecede doğru ve ayrıntılıdır. Üçüncü bölümde güneş ve gezegenlerin hareketlerinin teorisi, ay ve güneş tutulmaları ile bazı astronomi ile ilgili konular açıklanmıştır. Teleskopsuz yapılan bu çalışmalar kendisinden sonra rasat işlerine girmiş kişilerin rasat değerlerinden daha hassas ve doğru olduğu göze çarpmaktadır. Son olarak dördüncü bölümde astrolojiye yer verildiği görülmektedir. Eserin 1437'de tamamlandığı düşünülmektedir. Tamamlanmış olsa bile rasat çalışmaları eserden sonra da devam ettirilmiştir. Son şeklini aldığı tarih Uluğ Bey'in öldürüldüğü yıl olan 1449 olarak bilinmektedir⁵².

Uluğ Bey'in başlattığı astronomi çalışmaları, onun ölümünden sonra oğlu dediği Ali Kuşçu tarafından giderek ilerletilmiştir. Yaşamı boyunca astronomi rasatları ve hesaplamaları hakkında 7'si Farsça, 2'si Arapça olmak üzere toplamda 9 eser daha oluşturduğu bilinmektedir.

⁴⁹ Salim Ayduz, "Rasathane", **İslam Ansiklopedisi**, C.34, 2007, s.456.

⁵⁰ Salim Ayduz, "Semerkant Rasathanesi", **İslam Ansiklopedisi**, C.36, 2009, s.486.

⁵¹ Livatyalı, **a.g.m.**, s.233.

⁵² Salim Ayduz, "Uluğ Bey Zici'nin Osmanlı Astronomi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi", **Bilgi**, S.25, 2003, s.142..

Uluğ Bey'in rasathanesi ölümünün ardından toprağa gömülerek yok olmuştur. Ancak Rus arkeolog Vyatkin tarafından 1908 yılında uzun süren kazılar sonrası bulunmuştur. Yeraltı bölümü temizlenerek düzenlenmiş ve yıkılan minaresi onarılmıştır⁵³.

4. Dini Tarikatların Devlete Etkisi

4.1. Nakşibendiliğin Yayılması

Sufi tarikatların, İslam'ın yayılmasında Orta Asya'da önemli rol oynadıkları görülmektedir. Özellikle göçebe kabilelerin Müslümanlaşmalarına katkıda bulunmuşlardır. Değişen şartlar gereğince İslam'ın tasavvufi yorumu ön plana çıkmıştır. Bunun sebebi ise Moğollar gibi bazı işgalci güçlerin bu bölgede verdikleri eziyetin sonucunda halkın manevi olarak sufi tarikatlar aracılığıyla teselli bulmak istemesidir⁵⁴. Bu tarikatlar arasında Nakşibendilik de bulunmaktadır.

Nakşibendiliğin Timurlular döneminde siyaset alanına girişi Ubeydullah Ahrar⁵⁵ dönemine rastlamaktadır. Şüphesiz bu insandan bahsetmemek Timurlular döneminin eksik anlatılması anlamına gelecektir⁵⁶. Kendisi sadece tekkesinde oturmakla kalmayıp bulunduğu coğrafyada gelişen hadiseleri yakından takip ederdi ve gerekirse müdahalede bulunabilecek kadar da nüfuzlu bir kimseydi. Bu özelliğiyle Orta Asya'da bulunan Nakşibendi gruplarının çoğunu tek bir vücut olarak toplamayı başarmıştır.

Şeriat ve şeriat kanunlarına algılama konusunda döneminin ulemasından farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Onun düşüncesine göre şeriatın, sadece kişinin bireysel hayatında uygulayacağı bir ibadetler silsilesi olmadığı, aksine rakiplerin hukuk sistemlerine karşı sosyo-ekonomik ve politik sahada tek başına uygulanması gereken bir nizam olduğu görüşündedir. Bunun gerçekleşmesini sağlamak için ise ilgili yönetici sınıf ile iletişime geçme yöntemiyle nasihatlerde bulunarak kendisine bir nevi danışmanlık görevi yüklemiştir⁵⁷.

Bu doğrultuda hareket ederken, Uluğ Bey sonrasında devleti yönetenlerin çoğu ile işbirliği yapmıştır. Özellikle Uluğ Bey'in ölümünün ardından çıkan karışıklıktan en çok Ubeydullah Ahrar faydalanmıştır. Böylelikle Nakşibendi tarihinin kırılma noktalarından birinde önemli rol oynamıştır. 1451 yılında başa geçecek olan Ebu Said ile tam bir şeyh-mürit ilişkisi olduğu anlaşılmakta ve birbirlerini desteklemektedirler⁵⁸. Ebu Said'in, Şahrüh'tan sonra gelen en dindar Timurlu hükümdarı olması ayrıca dikkat çekmektedir.

4.2. Uluğ Bey'e ve Bilimsel Faaliyetlerine Verilen Tepkiler

⁵³ Aslanapa, **a.g.m.**, s.57.

⁵⁴ Mederbek Kadyrov, "Nakşibendiliğin Kırgızlar Arasındaki Faaliyetleri", **Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi**, S.22, 2017, s.85.

⁵⁵ Ubeydullah Ahrar, 1404 (kimi kaynaklara göre 1403) yılında Taşkent'in Bağistan köyünde İslam âlimi bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 22 yaşına geldiğinde dayısı Hâce İbrahim tarafından ilim eğitimi alması için Semerkant'a götürüldü. Bir süre sonra aldığı klasik İslami eğitimi bırakarak ilgi duyduğu tasavvufa yönelmiştir. İlerleyen yıllarda nihayet şeyhlik makamına erişmiştir. 1490 yılına gelindiğinde Semerkant'ta ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz: Necdet Tosun, "Ubeydullah Ahrar", **İslam Ansiklopesi**, C.42, 2012, s.19.

⁵⁶ Utku Aybudak, **Nakşibendiliğin Politik Evrimi ve İskender Paşa Cemaati**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014, s.30.

⁵⁷ Aybudak, **a.g.t.**, s.30.

⁵⁸ **a.g.t.**, s.31.

Reşahat Aynül-hayat adlı tasavvufi eser, Uluğ Bey ve dönemin Şeyhülislamına karşı dervişlerin düşmanca bir tavır içerisinde bulunduklarının aktarıldığı rivayetlerle doludur⁵⁹. Rivayetlerden biri şu şekildedir:

Ünlü bir şeyh olan Nizameddin Hamuş’a, oğlunun kabahatleri sebebiyle hükümdar ve şeyhülislam tarafından kovuşturma başlatılır. Şeyhin oğlu haremdeki bazı kadınlarla ilgili olduğu iddiasıyla arandığı için tek çareyi kaçmakta bulur. Babası da, oğlunun bu çirkin hareketlerine göz yummakla suçlanarak Uluğ Bey’in huzuruna getirilir. Bir atın kış tarafına bindirilen ve başı açık olarak getirilen babaya böylelikle ilk hakaretler yapılmış olur. O sırada Bağmeydan’da bulunan Uluğ Bey de şeyhi sert bir tavırla karşılayarak kırıncı sözler söylemeye başlar. Söylenenleri sükûnetle dinleyen şeyh, sonunda hükümdara şu sözleri eder:

*“Bütün bu sözlere ben sadece bir cevap vereceğim; o da şudur: Ben bir Müslümanım. Eğer bana inanıyorsan ne ala. Eğer inanmazsan kalbin sana ne emrediyorsa onu yap.”*⁶⁰

Bu olay sonrasında Uluğ Bey’in şeyhi serbest bıraktığı rivayet edilmektedir. Bu olaydan yola çıkarak bazı varsayımlara ulaşılmaya çalışılmaktadır. Yaşananların ardından Uluğ Bey’in başının beladan kurtulmadığı, savaşlarda durmadan yenildiği çıkarımlarında bulunanlar mevcuttur. Aynı zamanda bir süre sonra da oğlu tarafından öldürülmesini buna yoranlar bulunmaktadır.

Bir başka yaşanan olayda ise Uluğ Bey’in küçük oğlu Abdülaziz’in sünnet töreninde içki içildiğini gören Muhtesip Seyid Aşık’ın Uluğ Bey’in huzuruna çıkarak kafirlerin adetlerini edindiğini söylemesi üzerine Uluğ Bey’in de ona kızdığı rivayetler arasında yerini korumaktadır⁶¹. Bunların yaşanıp yaşanmadığı konusunda somut bir bilgi elimizde olmasa da az çok buna benzer bir olay olmuştur diyebiliriz.

Özbek asıllı yazar Adil Yakubov’un yazmış olduğu *Uluğbey’in Hazinesi*⁶² adlı romanında tarikatlardan da bahsedilmektedir. Yine Şeyh Nizamettin Hamuş’un Uluğ Bey Medresesinde yaptığı uğraşlar yüzünden medreseyi “dinsizler yeri” olmakla suçladığı görülmektedir⁶³. Hatta genç yaşta ölen bir talebeyi mezarlığa gömerken talebenin toprağı kirleteceğini belirterek nefretini ortaya koymaktadır.

Başkent Semerkant’ta ne kadar fitne fesat varsa, günah sayılan işlerin tamamının sorumlusunun ilim adamları ve dinsizlik yoluna sapanların başının altından çıktığını ifade etmektedir⁶⁴. Tarihi gerçeklik içermesinden dolayı bu romanı bir kaynak olarak göstermek hata olarak görülmemektedir.

Nitekim kadınların da okuması için uğraşan Uluğ Bey cahil kesimler tarafından acımasızca yargılanmıştır⁶⁵. Dini konuları çok iyi bilmesine rağmen dinsizlikle suçlanmıştır. Rasathanede yaptığı gözlem ve hesaplama işlerini falcılık zannetmiş olanların sayısı pek fazladır. Onun döneminde tarikat yapılanmalarının etkinlik alanlarının daralması sonucunda

⁵⁹ Barthold, **a.g.e.**, s.119.

⁶⁰ Sakaoğlu, **a.g.m.**, s.282.

⁶¹ Sakaoğlu, **a.g.m.**, s.283.

⁶² Adil Yakubov, **Uluğbey’in Hazinesi**, (Çev. Ahsen Batur), İleri Yayınları, İstanbul 2017.

⁶³ Ayvaz Morkoç, “Adil Yakuboğlu’nun ‘Uluğbey’in Hazinesi’ Romanında Tarikatlar ve Faaliyetleri”, **International Journal of Social Science**, C.5, S.2, 2012, s.209.

⁶⁴ Morkoç, **a.g.m.**, s.210.

⁶⁵ Ercan, **a.g.t.**, s.135.

Uluğ Bey'e karşı bir cephe oluştuğu görülmektedir. Bu durumun onun ölümünde etkisinin olduğu konusunda şüpheyi yer yoktur.

SONUÇ

Uluğ Bey'in Asya Fatihi dedesi Emir Timur gibi ülkeler fethetme hayali ya da isteği hiçbir zaman olmamıştı. Onun düşkün olduğu meseleler bambaşka işlerdi. Yeryüzünden ziyade gökyüzünde neler olup bittiğini anlamaya çalışmak ve bu konuda araştırmalar yapmanın peşindeydi. Bu doğrultuda hareket ederek hayalini gerçekleştirmek amacıyla matematik ve astronomi alanında faaliyetlerde bulundu. (Bkz. Ek.18) Yaptığı bu faaliyetler sonucunda hâkimi olduğu Semerkant ve Buhara gibi şehirler, dönemin ön plana çıkan merkezleri haline gelmiştir. Uluğ Bey'in bu merkezlerde yaptırdığı medreseler ve rasathanelerde döneminin çok ilerisinde bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Rasathanesinde yapılan ölçümler döneminin çok ilerisinde bir tutarlılık göstermiştir.

Timur'un döneminde ele geçirilen yerlerden getirilen edip, şair, ressam ve ilim adamlarından çok daha fazlası yine bu dönemde akın akın bölgeye konuşlanmıştır. Avrupalıların tabiriyle "Timurlu Rönesansı" veya "Şarkın Floransı" olarak aktarılan bu süreç, yaşananların önemini ve ciddiyetini kavramamızda yardımcı olmaktadır. Bu dönem sadece bilimsel araştırmalarla geçmemiştir. Mükemmel bir şehircilik örneği bölgede baş göstermiştir. Şehre yapılan her türlü yapı birer şaheser niteliğindedir. Yapıların üzerlerinde bulunan süslemecilik örnekleri, Türk mimari eserlerinin ne kadar yüksek seviyelere çıktığının bilincine varmamıza sebebiyet vermektedir. Bunlar bölgede derinlemesine bir sanatın icra edildiğinin de göstergesidir. Böylelikle ülkenin başta Uluğ Bey'in bölgesi olmak üzere tamamında refah hüküm sürmüştür.

Kendisi babasının hükümranlılığı altında uzun yıllar Semerkant'ı yönetmiştir. Ancak dönemin âlimleri tarafından hazırlanan eserlerde ve şiirlerde Uluğ Bey'in bir hükümdar havasında yüceltildiği görülmektedir. Şüphesiz bunda şiir, sanat ve edebiyat konusundaki gelişmeleri destekleyip teşvik etmesinin payı vardır. Yaptığı icraatlar neticesinde onun döneminde kendi hükmettiği bölgeler sosyal ve kültürel açıdan üstün bir hayata kavuşmuştur. Uluğ Bey'in medresede yetiştirmiş olduğu talebelerin kendisi öldükten sonra onun boş bıraktığı koltuğu doldurmaları, onun ne kadar iyi bir eğitimci olduğunu da göstermektedir. Örnek verecek olursak en bilineni Ali Kuşçu'dur. Oğlum diye tanımladığı bu talebesi onun ölümünden sonra İstanbul'da yaptığı çalışmalarla Osmanlı'da bilim sınıfının en değerli kişisi olmuştur. Verdiği derslerle İstanbul'daki önemli bilim adamları tarafından da izlenmeye başlamıştır. Ayrıca astronomi bilimine verdiği önem sonucu talebeleri arasından çok değerli astronomlar ortaya çıkmış ve nitekim çalışmaları 16. yüzyılda ürünlerini vermiştir.

Uluğ Bey'in yaptığı bu faaliyetler maalesef bir takım çevreleri rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığın sebebi belki de cehaletten kaynaklanmaktadır. Ancak onların bu cahillikleri 15. yüzyılda doğuda başlayan Rönesans'ın sonlanmasına sebep olmuştur. Kurduğu medrese ve rasathane onun ölümüyle birlikte çalışmalarını sonlandırmıştır. Âlimlerin, ediplerin ve sanatkârların şehri Semerkant önemini yitirmiştir. Semerkant halkı, Uluğ Bey öncesi ve sonrasında kesin bir şekilde ortadadır ki bundan sonra onun zamanında olduğu kadar canlı bir hayat sürdürememişlerdir. Uluğ Bey'in sonunun hazırlanmasında katkısı bulunan Nakşibendilik tarikatını, kendisinden sonra başa geçen hükümdarların çoğu desteklemiştir. Sonuç olarak ilmi faaliyetlerin sonuna gelinmiştir. Günümüzde bilimin merkezi olan batı, Uluğ Bey'in değerinin

farkında olup, yapmış olduğu çalışmalarından dolayı Ay yüzeyindeki bir kratere onun adını vermiştir.

KAYNAKÇA

- AKA, İsmail, “Şahruh”, **İslam Ansiklopedisi**, C.38, 2010, Ss.293-295.
- AKA, İsmail, “Timur Sadece Bir Asker mi İdi?” **Belleten**, C.64, S.240, 2000, Ss.453-466.
- AKA, İsmail, “Timur”, **İslam Ansiklopedisi**, C.41, 2012, Ss.173-177.
- AKA, İsmail, “Timurlular”, **İslam Ansiklopedisi**, C.41, 2012, Ss.177-180.
- AKA, İsmail, **Timur ve Devleti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- ASLANAPA, Oktay, “Uluğ Bey (1394 Sultaniye – 1449 Horasan)”, **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 1994, Ss.55-66.
- AYBUDAK Utku, **Nakşibendiliğin Politik Evrimi ve İskender Paşa Cemaati**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014.
- AYDIN, Cengiz, “Ali Kuşçu”, **İslam Ansiklopedisi**, C.2, 1989, Ss.408-410.
- AYDÜZ, Salim, “Rasathane”, **İslam Ansiklopedisi**, C.34, 2007, Ss.456-458.
- AYDÜZ, Salim, “Semerkant Rasathanesi”, **İslam Ansiklopedisi**, C.36, 2009, Ss.486-487.
- AYDÜZ, Salim, “Uluğ Bey Zici’nin Osmanlı Astronomi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi”, **Bilig**, S.25, 2003, Ss.139-172.
- BALİBEYOĞLU, Lalifer, “Büyük Türk Astronomu: Uluğ Bey”, **Bilig**, S.6, 1997, Ss.158-164.
- BARTHOLD, Wilhelm, **Uluğ Beg ve Zamanı**, (Çev. İsmail Aka), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- BAYDEMİR, Hüseyin, “Uluğbey’in Hazinesi Romanında Tarihi Gerçeklik”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.60, 2017, Ss.167-180.
- BEKSAÇ, Engin, “Gur-ı Emir”, **İslam Ansiklopedisi**, C.14, 1996, Ss.197-199.
- BEKSAÇ, Engin, “Uluğ Bey Medresesi”, **İslam Ansiklopedisi**, C.42, 2012, Ss.129-130.
- DELEN, Meltem, “Emir Timur ve Yönetim İlkeleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.73, 2017, Ss.144-161.
- ERCAN Murat, **Adil Yakubov’un Romanlarından Kadın (Adalet Menzili, Uluğbey’in Hazinesi, Mukaddes, Köhne Dünya Eserlerinde)**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2017.
- FAZLIOĞLU, İhsan, “Kadıze-i Rumi”, **İslam Ansiklopedisi**, C.24, 2001, Ss.98-100.

GOLUBEV, Gleb, **Uluğ Bey**, (Çev. Abdrasul İsakov), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

KADYROV, Mederbek, “Nakşibendiliğin Kırgızlar Arasındaki Faaliyetleri”, **Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi**, S.22, 2017, Ss.85-99.

KASIMOV, Ender, “Uluğ Beğ Devri”, **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 1994, Ss.203-207.

KUZU, Ali, **Astronomi Uzmanı Bir Hünkâr: Uluğ Bey**, Parola Yayınları, İstanbul 2017.

LİVATYALI, Hüsnü Y., “Uluğ Bey Zamanında Eğitim ve Öğretim Hayatı”, **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 1994, Ss.225-236.

MACİT, Abdulkadir, “Şeybani Özbek Hanları ve Nakşibendilik”, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, S.2, 2014, Ss.5-22.

MORKOÇ, Ayvaz, “Adil Yakuboğlu’nun ‘Uluğbey’in Hazinesi’ Romanında Tarikatlar ve Faaliyetleri”, **International Journal of Social Science**, C.5, S.2, 2012, Ss.201-214.

OLGUNER, Fahrettin, “Uluğ Beg Devri İlim-Felsefe Zihniyeti, Tarihi Kökleri ve Sebepleri”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.4, 1997, Ss.139-146.

SAKAOĞLU, Saim, “Uluğ Bey’in Hayatı Etrafında, Anlatılan Hikâyeler”, **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 1994, Ss.277-285.

SAYILI, Aydın, **Uluğ Bey ve Semerkanddaki İlim Faaliyeti Hakkında Gıyasüddin-i Kaşi’nin Mektubu**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

SÖYLEMEZ, Orhan, “Adil Yakuboğlu’nun Tarihi Romanı: Uluğbey’in Hazinesi”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.10, 1998, Ss.301-307.

TOSUN, Necdet, “Ubeydullah Ahrar”, **İslam Ansiklopedisi**, C.42, 2012, Ss.19-20.

UNAT, Yavuz, “Uluğ Bey”, **İslam Ansiklopedisi**, C.42, 2012, Ss.127-129.

UNAT, Yavuz, “Zic-i Uluğ Bey”, **İslam Ansiklopedisi**, C.44, 2013, Ss.400-401.

USLU, Recep, “Gehver Şad”, **İslam Ansiklopedisi**, C.14, 1996, Ss.42-43.

YAKUBOV, Adil, **Uluğbey’in Hazinesi**, (Çev. Ahsen Batur), İleri Yayınları, İstanbul 2017.

YAKUBOVSKIY, Aleksandr, **Timur ve Timuriler Devrinde Semerkand**, Çev: Sabur Rasol, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

YUVALI, Abdülkadir, “Ebu Said Mirza Han”, **İslam Ansiklopedisi**, C.10, 1994, Ss.224-225.